

*Қарақалпақстан Республикасы
Мәлімлеме – кітапхана орайы*

*Қарақалпақ әдебиятының туңғыш
академиги
Марат Нурмухамедов
(Биобиблиография)*

Нөкіс - 2017 ж.

К И Р И С И Ы

Қарақалпақ илиминің раўажланыўына, қарақалпақ тарийхын, мәдениатын, миллий тил хәм миллий әдебиятын дүньяға танытыўда халқымыздың уллы перзентлери – академиклер С. Камалов, М. Нурмухамедов, профессор Д. Насыровлардың ислеген мийнетлери айрықша болды. Академик С. Камалов Қарақалпақстанда тарийх илиминің раўажланыўына тийкар салғанлардың бири болса, филология илимлеринің докторы, профессор Д. Насыров қарақалпақ тил илимин изертлеў саласында, оның пайда болыўында, қәлиплесиўинде хәм раўажланыўында салмақлы үлес қосыў менен бирге Нөкесте Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети жанында кандидатлық хәм докторлық диссертация жақлаў бойынша қәнигелестирилген Кеңести ашыўға еристи хәм биринши кандидатларды усы Кеңесте жақлаўға басшылық етти. Ал, Марат Нурмухамедов ХХ әсир миллий прозасының пайда болыўы, қәлиплесиўи хәм раўажланыўын биринши болып арнаўлы хәм системалы түрде изертлеп, илимий теорияның тийкарын салған, көплеген қарақалпақ әдебиятшы илимпазларды тәрбиялаған уста.

ХХ әсир қарақалпақ әдебиятында жанрлардан болған қарақалпақ прозасы 20-жыллардың екінши ярымынан баслап пайда болады. Бирақ 50 - 60 - жылларға шекем қарақалпақ прозасы тарийхы бойынша арнаўлы түрде илимий жұмыслар болмады. Академик М. Нурмухамедов өзинің докторлық диссертация жұмысын қарақалпақ прозасының раўажланыў тарийхына арналды. Бул илимий жұмыс қарақалпақ әдебият таныў илиминде жаңалық болды. Ол тек ғана қарақалпақ прозасы машқалаларын изертлеп қоймастан, соның менен бирге, миллий қарақалпақ әдебияты тарийхы, қарақалпақ поэзиясы, қарақалпақ жазба әдебиятының дереклери, қарақалпақ шайырлары Бердақ, А. Мусаевлардың дәретиўшилиги, қарақалпақ әдебияты тарийхындағы әдебий байланыслардың орны, көркем әдебият – жоқары мәнаўият машқаларын да изертлеп көп мақалалар хәм монографиялар жазды. Илимпаздың теориялық дәлиллери хәм жуўмақлары бизиң миллий қарақалпақ прозамыздың хәм олардың ўәкиллери болған қарақалпақ жазыўшыларының дәретиўшилик өзіншелигин изертлеўге дыққат аўдарады.

Академик М. К. Нурмухамедовтың өмири менен илимий – шөлкемлестириўшилик хызметинің тийкаргы сәнелери

1930 – жылы 6 – январьда Марат Көптилеў улы Нурмухамедов Төрткүл қаласында белгили жәмийетлик хәм мәмлекетлик ғайраткер, Қарақалпақстан областьлық Атқарыў Комитетинің баслығы Көптилеў Нурмухамедовтың шаңарағында туўылды.

1937 - 1946 жыллар Хожели қаласындағы С. Орджоникидзе хәм Нөкис қаласындағы А. С. Пушкин атындағы орта мектептердиң рус класында оқыды.

1946 – 1950 жыллар, Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институтының рус тили хәм әдебияты факультетиниң студенти.

1950 – жыл февральдан 1950 – жыл июльға шекем А. С. Пушкин атындағы кешки – сырттан оқытуғын орта мектептиң рус тили хәм әдебияты муғаллими.

1950 – сентябрьден 1953 – жыл сентябрьге шекем СССР илимлер Академиясы Шығысты таныў институтының аспиранты (Москва қаласы).

1952 – жыл Педагогикалық института рус хәм қарақалпақ әдебияты бойынша лекция оқыды.

1953 – жыл 28 – декабрь. «Қарақалпақ совет әдебиятының раўажланыўына рус әдебиятының тәсири» деген темада кандидатлық диссертация жақлады.

1953 – 1955 жж. Өзбекистан Илимлер академиясы экономика хәм мәдениет институтының үлкен илимий хызметкери.

1955 – жыл Қарақалпақстан Жазыўшылар аўқамының ағзалығына қабыл етилди.

1955 – жыл Советлер Аўқамы Коммунистик партиясының ағзасы.

1956 – 1957 жж. Өзбекистан Илимлер академиясы экономика хәм мәдениет институтының әдебият хәм фольклор бөлиминиң баслығы.

1957 – 1959 жж. Өзбекистан Илимлер академиясы Қарақалпақстан комплексли илим – изертлеў институты директоры орынбасары.

1957–1986 жж. Қарақалпақстан Жазыўшылар аўқамы басқармасының ағзасы болып сайланды.

1958 – жыл «Әмиўдәрья» журналының редакторы болып иследи.

1958 – жыл Қарақалпақстан Жазыўшылар аўқамы басқармасының баслығы болды.

1959 – жыл Өзбекистан Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы президумының баслығы.

1959 – 1963 жж. Қарақалпақстан Жоқарғы Кеңеси Президиумының баслығының орынбасары болып сайланды.

1960- жыл. Шығысты изертлеушілердің XXV Халық аралық конгресине қатнасты.

1961 – жыл. Өзбекистан Компартиясы Қарақалпақстан обкомының идеология бойынша хаткери.

1963 – 1967 жж. Қарақалпақстан Жоқарғы Кеңесине депутат болып сайланды.

1965 – жыл. «Қарақалпақ совет прозасының раўажланыў жоллары» деген темада докторлық диссертация жақлады.

1966 – жыл. Өзбекистан Илимлер академасының - ағзасы болып сайланды.

1966 – жыл 1 – ноябрь ден 1974 – жыл апрельге шекем Өзбекистан Илимлер академасының Президиумы ағзасы және тарийх, тил билими хәм әдебият таныў бөлиминиң академик – секретары.

1966 – 1970 жж. Өзбекистан Илимлер академасы редакциялық баспа кеңеси баслығының орынбасары болып сайланды.

1968 – жыл 24 – июль. «СССР халықлары әдебиятлардың» қәнигелиги бойынша профессор илимий атағына тастыйық етилди.

1968 – жыл. «Өзбекистан совет энциклопедиясы» Бас редакциясының ағзасы болып сайланды.

1968 – 1972 жж. Өзбекистан Академиясы Президиумы партия шөлкеминиң секретары болып сайланды.

1968 – жыл. Тарийх, тил хәм әдебият таныў бөлиминиң, докторлық диссертацияны жақлаў бойынша Бирлескен илимий кеңеси баслығының орынбасары болып сайланды.

1968 – жыл. Кушан империясы бойынша өткерилген ЮНЕСКО конгресиниң жумысына қатнасты. (Душанбе қаласы)

1969 – 1985 жж. Докторлық диссертация жақлаў бойынша Илимий Кеңестиң баслығы болып иследи.

1974 – жыл 16 – март. Өзбекистан Илимлер академасының хақыйқый ағзасы (академик) болып сайланды.

1974- жыл апрельден ноябрге шекем Өзбекистан Илимлер академасы А.С. Пушкин (хэзир Наўайы) атындағы тил хэм әдебият институтының директоры болып иследи.

1974 – 1979 жж. Өзбекистан Илимлер академасының вице – президенти болып иследи.

Илимлер академасы

1975 – жыл. Өзбекистан Жоқарғы Кеңесиниң депутаты болып сайланды.

1981 – жыл 9 – сентябрь. СССР Илимлер академиясы Шығысты таныўшылардың Пүткил аўқамлық ассоциациясының ағзалығына қабыл етилди.

1985 – жыл 25 – февраль. Қарақалпақстан Жоқарғы Кеңесиниң депутаты хэм Жоқарғы Кеңеси Президиумы баслығының орынбасары болып сайланды.

1985 – 1986 жж. Нөкис мәмлекетлик университетиниң ректоры болып иследи.

1986 – жыл 20 - июнь. Измир қаласында автомобиль апатынан қайтыс болды хэм оның “Қарақалпақ асық ойынлары” деген темадағы докладды Турк фольклоры бойынша III Халық аралық конгрессте оқып еситтирилди (Измир қаласы, Туркия).

М. К. Нурмухамедовтың алған сыйлықлары

1959 – жыл 18 – март. «Хүрмет белгиси» ордени менен сыйлықланды.

1965 – жыл март. «Хүрмет белгиси» ордени менен сыйлықланды.

1970 – жыл апрель. «Қарақалпақ совет прозасы” / Ташкент, - ФАН.1968 / монографиясы ушын Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлық берилди.

1973 – жыл. 5 – январь. “Қарақалпақстанға мийнети сиңген илим ғайраткери” хүрметли атағы берилди.

1980 – жыл 5 – январь. «Өзбекистанға мийнети сиңген ғайраткери» хүрметли атағы берилди.

1981 – жыл 13- май. Мийнет Қызыл байрақ ордени менен сыйлықланды.

1983 – жыл 5 – ноябрь. Өзбекистан Беруний атындағы мәмлекетлик сыйлығы берилди.

Академик Марат Нурмухамедовтың өмирі, илимий – дөретиушілік хәм жәмийетлик, шөлкемлестириушілік хызмети хаққында

Қарақалпақ халқынан өсип шыққан биринши академик, белгили жәмийетлик ғайраткер Марат Көптілеу улы Нурмухамедов 1953 – жылы 28 – декабрьде Москва қаласында Илимлер академиясы Шығысты таныу институтының илимий кеңесинде «Қарақалпақ совет әдебиятының рауажланыуына рус әдебиятының тәсири» деген темада кандидатлық диссертациясын табыслы түрде жақлап шықты.

Бул ўақытта ол 23 жасын жана ғана толтырған нәўқыран жигит еди. Усыған қарап базыбир адамлар «М. К. Нурмухамедовке балалық хәм жас өспиримлик дәуиринде хәр тәрәплеме тереңнен билим алыуы ушын қолайлы жағдайлар туўдырылған болыуы мүмкин», деп ойлап қалыуы да итимал. Хақыйқатын айтсақ, ол бундай илимий дәрежеге жетимлик хәм жоқшылық тың азаптарын көп шегип, түрли турмыс қыйыншылықтарын басынан кеширіу нәтийжесинде ғана ерискен еди.

Бул аўхаллар туўралы ол өзиниң күнделикли дәптеринде былайынша жазған еди. «1949 – жыл 9 – июль. Мениң басымда бир ой әллеқашаннан берли «уялап» жүр. Бул – аспирантура... Оның жолында бир үлкен хәм тийкарғы тосқынлық турыпты. Ол – мениң күтә жарлы, көп жоғалтыулар менен қайғы – хәсиретти басынан кеширген шаңарағым. Шаңарағымда сүйениш болатуғын адамым жоқлығынан мен мине усы мәселеде руўхый жақтан азапланып, зар еңиреймен. Егер куда жол берип, оқыўға кететуғын болсам, онда үйимде ислейтуғын хеш ким қалмайды. Қарындасым қандай да бир техникумға кирип оқыйды, анам қартайған хәм жетерли қәнийгеликке ийе емес. Кемпир апамның төринен гөри жақын. Ол 73 жасында. Ал, үлкен қыз апам хәм әкем жоқ... Бирақ, мениң оқыўды даўам етиу тилегим – бул тосқынлықлардан еки есе күшли» (М. Нурмухамедовтың үй архивиниң материалларынан. Қол жазба).

1937 – жылы 20 – декабрьде белгили жәмийетлик ғайраткер Көптілеу Нурмухамедов «халық деп» нахақ тан айыпланып, қамаққа алынады хәм Марат жети ярым жасында тири жетим болып қалады. Екинши жер жүзилик урыс жылларында үлкен қыз апасы Тәжигүл, еки қарындасы – Рая хәм Дәметкенлер бириниң изинен бири қайтыс болып, Нурмухамедовлардың шаңарағы аўыр жоғалтыуға ушырайды. Бул қайғылы ўақыялар Мараттың характериниң қәлиплесиўине тәсир етип, ол кем сөзли, аўыр минезли бала болып өсти хәм қаршайдай жасынан мийнет етиўге, басшысынан айрылған шаңараққа сүйениш болыўға киристи: Хожели қаласына жақын колхозларға барып. Масақ терди. Тубаға қармақ салып, балық аўлады, етикши устаға шәкирт болып ислеп тапқан қәрежетин анасына әкелип беретуғын болды

- «Жоқшылық мениң кемпир апамды, анамды хәм қарындасым Марьяны 1944 –жылы Шоманай районына көшип барыўға мәжбүр қылды» - деп жазды М. Нурмухамедов «Өмир аға» атлы еске түсириўинде. – Оларға колхоз баслығы Мырзамурат Абдуллаев қәуендерлик етти, ал мен әкем Көптілеу Нурмухамедовтың туўысқан қарындысы Жумагул апаның үйине келдим хәм

Нөкисте оқыдым. Оның болажақ күйеуі Генжебай Убайдуллаев Төрткүлде оқыған ўақытта бизлердің үйимизде жасаған екен. (Нурмухамедов М. Қолжазба).

М. К. Нурмухамедов 1946 – 1950 – жылларда Қарақалпақ мәмлекетлик педагогикалық институттың рус тили хәм әдебияты факультетинде оқыды. Ол дәуирде Жумагул Нурмухамедова Нөкис қаласындағы А. С. Пушкин атындағы орта мектептің муғаллими, жездеси Г. Убайдуллаев Қарақалпақстан Билимлендириў комиссарының орынбасары болып ислеитұғын еди. Бул жерде М. Нурмухамедов республикамыздың илим хәм мәдениет ғайраткерлери менен ушырасыў бахтына ийе болды. Н. Дәўқараев, А. Бегимов, Қ. Айымбетов, Ә. Шамуратов, Ж. Орынбаев, Ж. Досумов усаған белгили алым хәм жазыўшылар Г. Убайдуллаевтың үйине жийи – жийи келип, илим менен әдебияттың әхмийетли мәселелерин сөз ететуғын еди. Г. Убайдуллаевтың үй китапханасында сақланған китаплар менен журналларды шын ықласы менен оқыўы және атақлы алым – жазыўшылардың ибратлы гүрриңлерин тыңлаўы жас Мараттың әдебиятқа қызығыўшылығын тағы да арттырып жиберди. 1946 – жылдан баслап онда дәслеп жазыўшы болыў, көп кешикпей әдебиятшы – илимпаз болыў тилеги пайда болды.

«1950 – жыл 25 – май. Бөлистириў ўақтында аспирантурада оқыўға жоллама берилди, ендиги мениң ураным - аспирантураға», - деп жазды ол күнделик дәптеринде (М. К. Нурмухамедов. Қолжазба). Бирақ, жоқарғы жақтағы айырым хәмелдарлар: - «Мараттың әкеси Көптилеў Нурмухамедов халық душпаны», - деп атап, оның хұжжетин жоқ етип жибере береди.

Араға Қарақалпақстан илим – изертлеў институтының директоры Н. Дәўқараев, жездеси Г. Убайдуллаев түседи. Усының нәтийжесинде ол 1950 – жылы 20 – августа Ташкентке келип, С. Ахметов, У. Шалекенов, Ж. Уббиниязов, Қ. Әметовлар менен бирге аспирантураға кириў имтиханларын тапсырады.

«1950 – жыл 20 – сентябрь. Улыўма алғанда, мен Москвадаман. 1 – октябрьде оқыў басланады», - деп жазды М. Нурмухамедов қуўанышлы кейипте өзиниң күнделик дәптеринде (М. К. Нурмухамедов. Қолжазба).

Тәғдийр булл сапары оны бир уллы алым менен дусластырды. Бул киси СССР Мәмлекетлик сыйлығының лауреаты, СССР Илимлер академиясының хабаршы – ағзасы Евгений Эдуардович Бертельс еди. Ол Мараттағы хәр тәреплеме терең билим, эрудиция, илимге шексиз ықласын көрип, оған илимий басшы болыўға қайылшылық билдирди. Арадан аз ғана ўақыт өткеннен кейин Евгений Эдуардович өзиниң талантлы шәкиртине былайынша кеңес берди.

- Улым, ғайрат салып, оқыўынды даўам ет. Мени сениң билимин қызықтырады. Ал, әкеңнің тәғдийри – илимге қатнасы жоқ, пүткиллей басқаша мәселе...

Аспирантурада оқыған дәуиринде М. Нурмухамедовқа әдебият теориясынан Л. И. Тимофеев, қарақалпақ тили хәм әдебиятынан Н. А. Басқақов усаған илимпазлар сабақ береди.

1953 – жылы 28 – декабрьде М. Нурмухамедов «Қарақалпақ совет әдебиятының раўажланыўына рус әдебиятының тәсири» атамасында кандидатлық диссертациясын табыслы түрде жақлап шықты. Илимий кеңесте ол жүз процент даўыс алып, Москвадағы Илимлер академиясы Шығысты таныў институтында ислеп қалыў имканиятына ийе болған еди.

Бирақ М. Нурмухамедов туўылған үлкесине қайтып келиўди мақул көрди. Бул дәўирде биринши қарақалпақ илимпазы Н. Дәўқараев биймезгил қайтыс болып, Қарақалпақстанда илимий дәрежеге ийе бир де әдебиятшы – илимпазымыз жоқ еди. М. Нурмухамедов 1954 – жылы сентябрь айында қарақалпақ тили хәм әдебиятының мәселелерине арналған пүткил аўқамлық илимий – теориялық конференцияның шөлкемлестириўшилеринен бири болды хәм онда шығып сөйлеп, Бердақ творчествосын изертлеўдеги жетискенликлер менен кемшиликлерге дурыс баҳа берди. Конференция қатнасыўшыларынан көрнекли рус илимпазлары К. К. Юдахин, Н. А. Баскаков, С. П. Толстов, Т. А. Жданко хәм басқалар М. Нурмухамедовтың бул пикирлерин қуўатлады. Усының нәтийжесинде қарақалпақ әдебиятының әжайып нускалары ҳаққында дөҳметке толы мақалалар жазып жүрген жалахорлардың үни биротала өшти. 1956 – жылы Бердақ шайырдың таңламалы шығармалар жыйнағы қарақалпақ тилинде дүзиллип, қайта басылып шықты, соң ол туўысқан халықлар тиллерине аўдарылды. Демек, оның шығармаларын жыйнап, баспаға таярлаўда хәм улыўма аўқамлық көлеминде танытыўда М. Нурмухамедов белсене хызмет етти.

М. К. Нурмухамедов 1958 – 1959 – жылларда Өзбекистан Илимлер академиясы экономика хәм мәденият институтында аға илимий хызметкер, бөлим баслығы, директордың орынбасары болып иследи. Ол тийкарғы хызмет орнына қоса педагогикалық институтта оқытыўшы, «Әмиўдәрья» журналының бас редакторы, Қарақалпақстан Жазыўшылар аўқамы басқармасының председатели лаўазымларын атқарды. Атақлы илимпаз, шебер шөлкемлестириўши М. К. Нурмухамедов 1959 – жылы Өзбекистан Илимлер академиясы Қарақалпақстан Компартиясы Қарақалпақстан обкомының секретары болып сайланды. Соңғы жигирма жыл даўамында ол Өзбекистан Илимлер академиясында тарийх, тил билими хәм әдебият таныў бөлиминиң академик – секретары, Өзбекистан Илимлер академиясының вице – президенти А. С. Пушкин атындағы тил хәм әдебият институтының директоры, Нөкис мәмлекетлик университетиниң ректоры болып иследи.

М.К.Нурмухамедов усындай үлкен жәмийетлик, шөлкемлестириўшилик жумысларына қоса илимий изертлеў тараўында да жемисли мийнет етти. Ол 1965 – жылы 25 – февральда Өзбекистан Илимлер академиясының хабаршы – ағзасы, ал 1974 – жылы 16 – мартта ҳақыйқый ағзасы (академик) болып сайланды. Оған 1963 – жылы 24 – июньде профессор илимий атағы берилди. М. Нурмухамедовтың илим – изертлеў жумысларының диапазоны оғада кең болып, ол әдебият теориясы хәм тарийхы, миллет әдебиятларының өз – ара тәсийри хәм өз - ара байланыслары, әдебий жанрлардың раўажланыўы, әдебиятты изертлеўдиң методикалық машқалалары, көркем творчествоның идеологиялық мәселелери, көркем аўдарма хәм жазыўшының шеберлиги, мәдений мийрас, фольклор хәм жазба әдебияттың өз – ара байланыслары, миллет тиллериниң раўажланыўы усаған әҳмийетли мәселелерди изертледди.

М. К. Нурмухамедов төрт жүзден аслам мийнетти жазды хәм басып шығарды. Олардың арасында «Қарақалпақ совет әдебиятының раўажланыўына рус әдебиятының тәсири» (1956), «Қарақалпақ совет әдебиятының қысқаша очерк» (1959), «Урысқа шекемги қарақалпақ прозасы. «Әдебий – илимий

изертлеу» (1959), «Уллы Ұатандарлық урыстан соңғы дәуірдеги қарақалпақ прозасы» (1964), «Қарақалпақ совет прозасы» (Ташкент, 1968), «Хәзирги заман қарақалпақ совет прозасы» (Нөкис, 1968), «Рус – қарақалпақ мәдени байланыслары тарихынан» (1974), «Әдебиат таныу илими хәм идеологиялық гүрес» (1976), «Әдебиат хәм идеология» (1977), «Аяпберген Муўса улы – қарақалпақ әдебиятының баслаўшысы» (1980), «Бердақ – қарақалпақ халқының уллы шайыры» (1977), «Халықтың тәғдийри - әдебиатлардың тәғдийри» (1982), «А. С. Пушкиннің ертеклери хәм Орта Азия халықларының фольклоры» (1983), «Пушкин, Оренбург хәм оренбурглылар» (1984), сайланды шығармаларының еки томлығы (1983, 1985), «Орта Азия А. С. Пушкиннің творчествосында» (1983) усыған монографиялары хәм китаплары бар еди. Усылардың ишинен М. К. Нурмухамедовтың қарақалпақ прозасының қәлиплесиў хәм раўажланыў нызамлылықларын ашыўға арналған көп жыллық изертлеўлери үлкен әхмийетке ийе болып, республика жәмийетшилиги тәрәпинен жоқары баҳаланды. Мине усындай жетискенликлери есапқа алынып, «Қарақалпақ совет прозасы» (Ташкент, «ФАН» 1968 жыл) китабы ушын М. К. Нурмухамедовқа 1970 – жылы Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлық берилди.

М. К. Нурмухамедов орта мектеплер хәм жоқары оқыў орынлары ушын қарақалпақ әдебиятының оқыў программалары менен сабақлықларын жазыўға қатнасты. Әсиресе, академик М. К. Нурмухамедовтың илимий басшылығында дүзилген «Қарақалпақ совет әдебиятының тарихы» әдебиат таныу илимине қосылған әжайып үлес болып, бул жетискенликлери ушын бир топар авторларға 1983 – жылы Беруний атындағы Өзбекистан мәмлекетлик сыйлығы берилди.

М.К.Нурмухамедов 1969 – 1985–жылларда докторлық диссертацияларды жақлаў бойынша Илимий кеңестің председатели болып иследи, көп ғана әдебиатшы – илимпазларды тәрбиялап шығарды. Оның өзи он бир илим докторының. Он тоғыз илим кандидатының илимий басшысы ямаса оппоненти болды.

Атақлы тюрколог М. К. Нурмухамедов тек Советлер аўқамында кеңнен танылып қалмастан, шет еллерге де мәлим болды. Хәм оның мийнетлери қарақалпақ, рус, өзбек, туркмен, украин, қазақ, англичан, венгер, түрк хәм басқа да тиллерде басылып шықты. Өзбекистан хәм Қарақалпақстан Жазыўшысы аўқамлары басқармасының ағзасы, «Өзбекистанда жәмийетлик илимлер» журналының бас редакторы, бир қанша илимий, арнаўлы хәм машқалалық кеңеслердің баслығы хәм ағзасы болып ислеп, өзиниң шөлкемлестириўшилиқ хызметлери менен пүткил елимизге кеңнен танылды.

Хүкиметимиз академик М. К. Нурмухамедовтың ислеген хызметлерин жоқары баҳалады. Ол «Мийнет Қызыл байрақ» ордени (1981), еки мәртебе «Хүрмет белгиси» (1959, 1965) орденлери, үш медаль, Өзбекистан хәм Қарақалпақстан Жоқарғы Президиумларының Хүрмет жарлықлары менен сыйлықланды. Және де оған Өзбекистан хәм Қарақалпақстанға мийнети синген илим ғайраткери (1983) деген хүрметли атақлар берилди.

М. К. Нурмухамедовтың китаплары хәм мақалалары жоқары илимий – теориялық дәрежеде жазылып, илимпаз жаңа қарақалпақ әдебиятында проза жанрының қәлиплесиў хәм раўажланыў нызамлығын исенимли мысаллар

тийкарында ашып бере алды. 1965 – жылы ол «Қарақалпақ совет прозасының раўажланыў жоллары» деген темада докторлық диссертациясын жақлады. М. К. Нурмухамедовтың көп жыллық тынымсыз изертлеўлериниң нәтийжесинде ғана табыслы түрде жуўмақланды.

1924 – жылы Қарақалпақстан мийнеткешлери тарийхы биринши мәртебе өзлериниң миллий мәмлекетине ийе болып, ана тилинде дәслепки сабақлықлар менен газета – журналларды шығара баслады. «Еркин Қарақалпақстан» газетасы хәм «Қызыл муғаллим» қол жазба журналында қарақалпақ прозасының тунғыш үлгилери: гүрриң хәм очерклер жәрияланды. 1932 – жылы Қарақалпақстан жазыўшылар аўқамы шөлкемлестирилди. Дүзилген Қарақалпақстан мәмлекетлик баспасы жазыўшыларымыздың шығармаларын өз алдына китап қылып жәриялаўға киристи, олардың айырымлары рус, қазақ хәм басқа да тиллерге аўдарылып, Москва, Ташкент, Алма – Ата қалаларында басылып шықты.

М. К. Нурмухамедов күтә сийрек ушырасатуғын усындай нускаларды мәмлекетлик китапханалар менен Орайлық архивлерден, жазыўшылардың үйлеринен таўып, оларды илимий айланысқа түсирди және усындай көп санлы дәреклер тийкарында қарақалпақ прозасының қәлиплесиў хәм раўажланыў нызамлылықларын хәр тәреплеме ашып бере алды. Ол қарақалпақ әдебиятында бул жаңа жанрдың пайда болыў тарийхын хәм ярым әсир даўамында топлаған тәжирийбесин системалы түрде изертлеп, 20 – жылларда «Қызыл муғаллим» қол жазба журналында жәрияланған кишигирим гүрриңлерден баслап, 60 – жыллары өз алдына бөлек үлкен китап болып басылып шыққан романларға шекем прозамыздың барлық үлгилерине анализ жасайды хәм хәр бир шығарманың идеялық – көркемлик қәсийетлерин, жетискенликлери менен кемшиликлерин исенимли мысаллар тийкарында дәлийлеп, белгили прозаиклердиң творчестволық өзгешеликлерин көрсетиўге еристи.

«Әдебият критиги өзиниң илим изертлеўшиниң хәм сондай – ақ жазыўшының, көркем сөз устасының қәсийетлерин жәмлестиреди. Критиктиң мийнетлеринде илимий пикир жоқары көркем формада берилиўи шәрт... Критик болыў әдебий даўыллардың, даў хәм дискуссиялардың, қызғын шығып сөйлеўдиң /гейде дурыс, гейде надурыс/ дәл ортасында болыўды аңлатады. Критик бола тура хәммеге унайман деп ойлаў тек ақмақтың әрманы. Әдебий критика бул гурес – деп жазған еди академик М. К. Нурмухамедов өзиниң «Критик хәм критик» деген мақаласында.

Академик Мараттың өмирлик жолдасы Вероника Валентиновна Нурмухамедова «Онда дем алыс кунлери жоқ еди», - деп тастыйықлайды. Усындай тынымсыз излениўдиң нәтийжесинде М. К. Нурмухамедов төрт жүзден аслам мийнет дәретти. Олардың арасында ири – ири монографиялар, китапшалар, критикалық хәм публицистикалық мақалалар, еске түсириўлер бар. Академик М. К. Нурмухамедов диапазоны кең болып, ол илиминиң көп ғана тараўларын өз ишине қамтыйтуғын еди. Әлбетте, биз жоқарыда атап өтилген актуал машқалалардың барлығын академик М. К. Нурмухамедов хәр тәреплеме толық хәм минсиз шешип берди, деп айта алмаймыз. Өйткени, хәр қандай илимпаз ямаса жазыўшы сыяқлы ол да өзиниң қәлиплесиў хәм өсиў жолында бир қанша басқышларды басынан кеширди. Жеке мүмкиншилигине хәм дәўир талапларына

муўапық гейпара кәте – кемшиликлерди жиберип алды. Мәселен М. К. Нурмухамедовтың 50 – жыллары жазған базы бир мийнетлерине көркем шығармалардың мазмунун көбирек баянлаўшылық, фактларды дизип кете берийў характерли болса, 70 – жыллардағы мақалаларында тарийхый искерлердиң / Хожа Ахмад Яссаўий, Амир Темир, Феруз хәм басқалар/ хызметлерин бир тәрәплеме баҳалаў, шет ел илимпазларына қатнас жасаўда коммунистлик идеологияның топылыс жасаўшы тенденциясы тән болып келеди. Сондай – ақ М. К. Нурмухамедовтың әдебияттың партиялылығы, социалистлик реализм машқалаларына арнап жазған мақалалары сол дәўирде совет илиминде хўким сүрген теорияларға тийкарланғанлықтан, хәзирги ўақытта сын көз бенен қарап пайдаланыўды талап етеди. Бундай кәте – кемшиликлер совет әдебият таныў илиминиң раўажланыў дәрежесине байланыслы болып, олар ушын М. К. Нурмухамедовтың жалғыз өзин гүналаў әдилсизлик есапланады.

...1986 – жылы 20 – июнь куни «Қарақалпақ халқының илими хәм әдебияты жоқары билимлендирийў аўыр жоғалтыўға ушырады» деп жазды Өзбекистанның газеталары, усы сөзлерди радио, телевидениениң дикторлары үлкен муң менен оқыды. Өйткени, бул куни қарақалпақ халқының туңғыш академиги, сол ўақыттағы университетимиздиң ректоры, жәхәнге даңқ таратқан әдебиятшы алым, өткир хәм қайтпас әдебий сыншы, жигерли ғайраткер М. К. Нурмухамедов туўылған топырағынан узақ жерде тосаттан дўньядан көз жумған еди...

Төрткулде туўған қылып ерте күнде,
...Қайдағы бир Измирге айдап барып,

Өмириңе точка қояр кәпелимде... деп жазған еди Өзбекистан хәм Қарақалпақстан халық шайыры И. Юсупов қосық қатарында.

Оның көкиреги мудамы ел – халық, хадал талантлы перзентлери деп соғып туратуғын еди. Ол Қарақалпақстан халқының тарийхында атаклы мәмлекетлик ғайраткер, илимий хәм мәдений мекемелерди шебер шөлкемлестирийўши, қарақалпақ әдебиятының актуаль машқалаларын тереңнен изертлеген жетик илимпаз ретинде мәңги сақланып қалады.

Марат Нурмухамедовтың шығармалары қарақалпақ тилинде

1956

1. Қарақалпақ совет әдебиятының раўажланыуына рус әдебиятының тасири. – Нокис: ККМБ,– 214 б.

1957

2. Қарақалпақ совет прозасы. - Нөкіс: ҚҚМБ,- 32 б.

1964

3. Проза ҳақында. /1945-1953-жыллар/ -Нөкіс: «ҚҚМБ» - 68 б.

1975

4. Қарақалпақ совет әдебиятының мәселелери.- Нөкіс: Қарақалпақстан,-323 б.

1977

5. Рус қарақалпақ мәдениет байланыслары тарихынан.- Нөкіс: Қарақалпақстан,- 76 б.

1979

6. Бердақ қарақалпақ халқының уллы шайыры.- Нөкіс: Қарақалпақстан, - 40 б.

1981

7. Аяпберген Муса улы қарақалпақ совет әдебиятының тийкарын салыушы.- Нөкіс: Қарақалпақстан, - 32 б.

1983

8. Шығармаларының еки томлығы.- Нөкіс: Қарақалпақстан,- т.1.- 412 б.

1985

9. Шығармаларының еки томлығы.- Нөкіс: Қарақалпақстан,- т.2.- 440 б.

1987

10. А.С. Пушкиннің ертеклери хәм Орта Азия халықларының фольклоры. - Нөкіс: Қарақалпақстан, -56 б.

Марат Нурмухамедовтың шығармалары рус тилинде

1959

11. Довоенная каракалпакская проза. – Нукус: ККГосиздат, – 158 с.
12. Краткий очерк истории каракалпакской литературы. - Ташкент: Гослитиздат, -144 с.

1961

13. Каракалпакская проза периода Великой Отечественной войны. – Нукус: ККГосиздат, – 28 с.

1968

14. Каракалпакская советская проза.- Ташкент: Фан, -312с.
15. Современная каракалпакская проза. - Нукус: Каракалпакстан,-190с.

1974

16. Из истории русско - каракалпакских культурных связей.-Ташкент: Фан,- 67с.

1977

17. Бердах – великий поэт каракалпакского народа. – Ташкент: Фан, – 32 с.
18. Каракалпакская поэзия: краткий очерк.-Ташкент: Фан,-32с.

1980

19. Аяпберген Муса улы - зачинатель Каракалпакской советской литературы.-Ташкент: Фан,- 28с.

1983

20. Сказки А.С. Пушкина и фольклор народов Средней Азии.-Ташкент: Фан, - 50с.

1985

21. Пушкин, Оренбург и оренбуржцы.- Ташкент: Фан,- 63с.

1988

22. Нурмухамедов М. Средняя Азия в творчестве А. С. Пушкина. – Ташкент: ФАН,– 32с.

Марат Нурмухамедов хэм оның шығармалары хақында

1993

23. Нарымбетов Ж. Н. Академик М.К. Нурмухамедов [Краткий очерк научной биографии] – Нукус: Каракалпақстан, 1993. – 32 с.

2000

24. Байниязов Қ. Академик М.К.Нурмухамедовтың күнделик дәптерлери //Қарақалпақстан Жаслары. – 6 янв.

25. Изимбетова А. Туңғыш академикке бағышланды [М. Нурмухамедов хақында] // Еркин Қарақалпақстан. -15 апр.

26. Мақсетов К. Марат Нурмухамедов хэм фольклор мәселелери // Қарақалпақстан Жаслары.- 7 дек.

27. Наўрызымбетова Р. Даңқлы алымға арналған көргизбе [М. Нурмухамедов хақында] // Еркин Қарақалпақстан.- 4 март.

28. Өтегенова С. Туңғыш академикке бағышланды [М. Нурмухамедов хақында] // Еркин Қарақалпақстан.-10 февр.

2010

29. Базарбаев Ж. Аққан жұлдыз: [Марат Нурмухамедовты еслегенде] // Еркин Қарақалпақстан. - 5 янв.

30. Бекбергенова М. М. Нурмухамедов – карақалпақ прозасының тийкарғы изертлеўшиси // Еркин Қарақалпақстан. - 3 июль.

31. Досымбетова Т. Илим дүньясындағы сөнбес жұлдыз [М. Нурмухамедов хаққында] // Устаз жолы. -15 май.

32. Есемуратова Г. Заманымыздың жарық жұлдызы болды: [Эссе] // Еркін Қарақалпақстан.- 6 май.

33. Есенов Ж. Әдебиятымызда туңғыш академиктиң келбети. // Қарақалпақстан Жаслары.- 18 февр.

34. Есенов Ж. Туңғыш академик заманласлары тилинде // Еркін Қарақалпақстан.- 24 авг.

35. Нуржанов П. Халқымызды дүньяға танытқан илимпаз [М. Нурмухамедов хаққында] // Еркін Қарақалпақстан. - 26 янв.

36. Тәжетдийнова Г. Руўхый мәртликтің келбети [М. Нурмухамедов хаққында] // Устаз жолы.- 27 февр.

37. Ҳамидов Ҳ. Марат Нурмухамедовтың қарақалпақ илиминдеги орны // Еркін Қарақалпақстан.- 6 май.

2011

38. Оразымбетов Қ. М. Нурмухамедовтың әдебияттаныў мектеби // Еркін Қарақалпақстан.- 26 июль.

2014

39. Есенов Ж. Жұлдыз ағып кетсе: [Академик Марат Нурмухамедов: Яднама - эссе] // Еркін Қарақалпақстан. - 9 май.

Дүзиўшилер:

Мағлыўмат библиография бөлими баслығы:

Г. Аббазова

Мағлыўмат библиография бөлими
бас китапханашысы:

Г. Тажимуратова

